

FNSiN

NOS

Nr 2 2021 Årgång 43

Medlemsorgan för Föreningen Natur och Samhälle i Norden

FNSiN grundades år 1973

Ur föreningens stadgar:

”§2 Föreningen skall samla intresserade av natur och samhälle i Norden till allsidiga studier därav. Genom studieverksamhet, föreläsningar, exkursioner och publikationer skall Föreningen sprida kunskap om natur och samhälle med huvudinriktning på Norden. Föreningen är en religiöst och partipolitiskt obunden ideell förening.

§3 Föreningens huvudsakliga intresseområden är Danmark, Finland, Färöarna, Grönland, Island, Norge, Sverige och Åland samt områden med historisk eller annan anknytning till länderna i Norden.”

FNSiN samarbetar med Studieförbundet Vuxenskolan och med andra föreningar. FNSiN ingår i Förbundet för Ekoparken. (Stadgar och mer information finns på hemsidan.)

Föreningens symbol (logga eller bomärke) är en plan över Ismanstorps fornborg, men man kan också se den som en trädstam i genomskärning (alltså natur och samhälle).

Medlemsbladets namn, NOS, kommer av natur och samhälle. I regel finns på framsidan en bild av en nos i någon form (mule, tryne, näbb, nos ...) och på baksidan ofta, i mån av plats, något som har med samhälle att göra.

Styrelse

Ordförande:

Eric Bolander
072 - 3181225
eric.bolander@telia.com

Vice ordförande:

Soili Bisi-Ström
08-191252; 072- 9921669
soibis@outlook.com

Sekreterare:

Camilla Berg
camillaberg8888@gmail.com

Kassör, webbansvarig:

Eva Bolander
076-8452085
eva.bolander@telia.com

Programsamordnare

Lars-Olov Wallin
070-1714829
wallin.larsolov@gmail.com

Övriga ledamöter:

Nina Bohigas
070-4547724
Nina_bohigas@hotmail.com

Bente af Edholm
070-4000199
bente.fnsin@gmail.com

Mikael Johansson
073-0657171
swoosh695@gmail.com

Helena Laitanen
073-394 61 24
hele49lait@gmail.com

NOS

Redaktion:

Soili Bisi Ström
Anders Schærström

Ansvarig utgivare :

Anders Schærström,
08-758 30 03; 070-693 91 28,
anders.schaerstrom@telia.com

Material till NOS skickas till:

nos.fnsin@gmail.com

ISSN: 0348-7970

NOS utkommer 4 ggr/år.
Manusstopp 1 dec/mars/juni resp. sept.

Tryckt hos:

Åsö Föreningsråd 08—644 72 10

Framsidan: Älg vid dikesrenen i gränstrakten
Dalarna-Härjedalen
Foto: Bente af Edholm

Föreningens hemsida:

www.fnsin.nu

e-post: info@fnsin.nu

Medlemsavgiften 2021

Fullbetalande medlem: 160 kr

Ny medlem efter 1/7: 80kr

Familjemedlemmar(oavsett
antal) 80kr

Betalas till plusgiro:

67 01 50—2

Postadress:

c/o Erik Elvers
Illerstigen 28
170 71 Solna

Våra böcker (medlemspris, porto tillkommer) :

De goda ogräsen	50kr
Gotska Sandön	75kr
Kall ökensand	50kr
Spetsbergen	80kr
Tyresta	10kr

Beställ genom Erik Elvers
e.elvers@bredband.net

Ordföranden har ordet

I slutet av förra året var vi optimistiska och planerade för att kunna genomföra ett Vårmöte IRL, ”I Levande Livet” den 19 mars. Människan spår och Gud rår heter det och visst är det så. Vaccineringarna går långsammare än vad det planerades från början och spridningen av Covid fortsätter och alla restriktioner ligger kvar eller har skärpts. Det innebär att vi försöker att skjuta på Vårmötet från den 19 mars. Nytt planerat datum för ett möte där vi kan träffas på riktigt är den 8 juni. Vi hoppas då att många skall vara vaccinerade och att restriktionerna kring möten och resor med allmänna kommunikationer har lättats. Hittar vi ingen lämplig lokal så kan vi nog genomföra mötet utomhus.

Trots alla begränsningar har vi lyckats hålla verksamheten i gång på ett bra sätt tycker jag. Det som är helt stopp på är resor och det dröjer ytterligare en tid innan vi kan börja planera för de tidigare aviserade resorna.

På andra områden händer det mycket. Det som är otrevligt är alla planer på att nagga Nationalstadsparken i kanterna. Här nedanför kan ni läsa den debattartikel som Rickard Murray och Nils-Erik Landell har låtit publicera.

Vi var med bland grundarna av FFE, Förbundet för Ekoparken, för många år sedan. Nog trodde vi att området var skyddat och att inga större problem skulle dyka upp. Men där bedrog vi oss.

Tycker ni, som jag, att detta inte skall tillåtas, så har Bergianska Trädgårdens Vänner på sin hemsida www.bergianskavanner.se lagt upp en protestlista. Gå in där och skriv under. Det finns också fysiska listor utlagda på Plantagen och Gamla Orangeriet.

Eric Bolander

Vetenskapsakademien säljer ut Bergianska trädgården

Varför ägnar man sig åt att förstöra vår Kungliga Nationalstadspark? Det undrar Richard Murray, ordförande i Förbundet för Ekoparken och Nils-Erik Landell, läkare, i ett debattinlägg angående att delar av Bergianska trädgården säljs ut.

Bergianska trädgården föreslås som plats för nya studentbostäder

Bergianska trädgården. En viktig plats för kulturminnen, biologisk mångfald, rekreation och hälsa. Ett riksintresse och skyddat av lagen om Nationalstadsparken.

På Södra Djurgården har Liljevalchs byggts till med en betongkoloss och nu planerar Gröna Lund en jätteutbyggnad som kommer att dölja hela Skansenberget. Björn Ulvaeus har planer på utbyggnad av Hasselbacken och på Beckholmen planeras en jättelik varvsbyggnad. På Norra Djurgården har Lappkärsberget just fått 700 studentbostäder, Stockholms universitet bygger motsvarande tio hötorgsskrapor vid Brunnsvikens södra ände, Solna vill bygga ett 25 000 kvm stort kontorshus i Frösundavik och bostäder vid Ålkistan, Försvaret vill bygga på Sportfältet och Stockholms stad planerar en jättebyggnation vid Norrtull – allt inom Nationalstadsparken, som ska skyddas enligt lag!

Nu kommer det kanske mest härresande: Kungliga Vetenskapsakademien, som ansvarar för Bergianska trädgården anser det förenligt med donation och åtföljande

ansvar att sälja mark i denna världskända botaniska trädgård för studentbostäder!

Bergianska trädgården behöver en rekonstruktion för att inte förödas. Ansvar för trädgården delas mellan Stockholms universitet och Kungliga Vetenskapsakademien. Ingen verkar särskilt road av ansvaret. Vetenskapsakademien vill också skilja Professor Bergianus från trädgården och dess skötsel. Resultatet blir en botanisk trädgård utan vetenskaplig inriktning och en professor utan jord under naglarna.

Detta sker just som vi fått fram en lösning för en planskild korsning med Roslagsbanan som inte gräver upp hela omgivningen. Plantagen, som säljer växter på området, anpassar sig nu till de förändrade transportmöjligheterna och kan kanske utvecklas till en ekologisk handelsträdgård i samarbete med Bergianska trädgården.

För att nu rädda Bergianska trädgården behöver Staten, Stockholms universitet, Vetenskapsakademien och Stockholms stad enas om en långsiktig plan för förvaltning och ekonomi.

Richard Murray, ordförande Förbundet för Ekoparken

Nils-Erik Landell, läkare

Namn på etniska grupper

Språk förändras fortlöpande. Bland annat tillkommer nya ord och gamla försvinner eller ändrar betydelse. Ett skäl till att ord används allt mindre är att de företeelser de syftar på kommer ur bruk, ett annat att ordens valör ändras med tidsandan och de därför kommer att betraktas som olämpliga. En sådant ändrat synsätt behöver inte ske samtidigt för alla talare utan kan tränga igenom gradvis, en del kan hålla fast vid det gamla ordet längre än andra. Det ändrade synsättet kan ske på individnivå eller inom ett litet nätverk och stanna där, det kan också rekommenderas av t ex en språkvårdande myndighet och då kanske slå igenom i skrivet och / eller talat språk och leda till en språkändring.

Beteckningar som kommer att ses som nedsättande är zigenare och lapp som i vårdat språk ersatts av rom resp same. Svenska Akademiens Ordlista (SAOL) har tagit en normativ roll genom att uttalat rekommendera orden rom / same (liksom den för vissa andra ord ger varningen ”kan väcka anstöt”). Även den tyska ordboken Duden betecknar Zigeuner(in) som diskriminerande.

I de tio upplagor av SAOL som finns tillgängliga via Språkbanken har orden *zigenare*, *rom*, *lapp* och *same* presenterats enligt nedan:

Att ord kommer att ses som olämpliga och byts ut mot mera rumsrena alternativ eller eufemismer är inte nytt. T ex kom en del ord i Holbergs komedier från 1720-talet att betraktas som grova eller lantliga och ändrades eller togs bort i senare utgåvor. I våra dagar har beteckningen ”negerkung” för Pippi Långstrumps far väckt diskussion.

Jag har sett på hur adjektiven dels zigenssk och romsk, dels lapsk och samisk, använts i några svenska dagstidningar och även grovt grupperat tidningarna efter politisk färg för att se om övergången skett samtidigt i de olika grupperna (jag har valt adjektiven då orden rom och lapp har flera betydelser). Vidare har jag sett på övergången från eskimå till inuit i det samlade tidningsmaterialet i Kungliga Biblioteket (KB) utan uppdelning på politisk färg. De här beteckningsbytena är exempel på övergång till ord som utgår från det språk som de omtalade själva använder. I en del fall härrör gamla beteckningar från en tidigare kolonialmakt, i andra fall har de fått en nedlåtande eller nedsättande klang.

Antal förekomster av de båda orden zigenssk och romsk varje år 1991 – 2020, av lapsk och samisk varje årtionde 1901 – 2020 och av eskimå och inuit varje årtionde 1941—2020 (2011-15 och 2016-20 var för sig) har räknats varefter vilken andel romsk, samisk

resp inuit utgör av summorna beräknats. Andelarna för romsk och samisk växer under perioden sammantaget för alla de nämnda tidningarna i båda fallen från 0.00 till 1.00. För inuit har den i princip växt från nära 0 till drygt 0.6. Slutligen har jag jämfört tillväxten i grupperna ”vänsster” (Aftonbladet, Arbetet Nyheterna, Norrskensflamman), ”mitten” (Dagens Nyheter, Expressen, Göteborgsposten, Upsala Nya Tidning) och höger” Svenska Dagbladet).

Uppgifter saknas för en del tidningar några år men det har ingen betydelse för andelsberäkningen. Andelarna sammantaget för tidningarna i urvalet skiljer bara marginellt från andelarna i ”totalpopulationen” dvs alla ca 1300 tidningar som är tillgängliga via KB.

Jag antar att KB nu får tidningarna som filer, men äldre tidningar (i några fall tillbaka till 1700-talet!) har förstås scannats och gjorts maskinellt sökbara. Jag har sett att scanningen lett till en del fel. Aftonbladet angavs under det första årtiondet ha fem förekomster av ’lapsk’ och lika många av samisk, vilket gav andel 38 % för ’samisk’ i vänsterpressen mot 5 % för mitten- och 0 % för högerpressen. Vid kontroll visade det sig att en av de fem förekomsterna skulle vara ”kemisk” och tre ”Gamleby”. Den femte förekomsten stod inom citattecken. Mittenpressen hade två förekomster av vilka en skulle vara ”samskola” och en ”balsamin”.

På motsvarande sätt visade sig en del uppgivna förekomster av ’inuit’ vara ’i natt’.

Den stora övergången till samisk började enligt underlaget tidigare i mittenpressen än i de båda andra grupperna, med 50 förekomster av ordet redan på 50-talet. Av dessa var dock 46 felscannad ”samsk(ola)”.

I diagrammen (s. 5-6) har de här andelarna rättats. Det här är felet jag sett, det kan inte uteslutas att det finns ytterligare felscanningar men det är inte några flera misstänkta skillnader mellan kurvorna för de tre grupperna och åtminstone mindre sannolikt att motsvarande

Samer på Jokkmokks marknad. Foto: CG Ström

upplaga	år	lapp	same	zigenare	rom	
SAOL	1	1874	Inbyggare i Lappland	(saknas)	(saknas, däremot finns Tatare med förklaring Zigenare)	(saknas)
	6	1889	Inbyggare i Lappland	(saknas)	utan förkl.	(saknas)
	7	1900	Inv. i Lappland	(saknas)	utan förkl.	(saknas)
	8	1923	Inv. i Lappland	(saknas)	utan förkl.	(saknas)
	9	1950	folk	lapp	utan förkl.	(saknas)
	10	1973	same	lapp	utan förkl.	(saknas)
	11	1986	same	medlem av renskötande folkgrupp i Skandinaviens fjälltrakter o. på Kolahalvön, lapp	person tillhörande ett från nuv. Pakistan härstammande folk som spritt sig till de flesta länder	zigenare
	12	1998	same	medlem av renskötande folkgrupp i Skandinaviens fjälltrakter o. på Kolahalvön, lapp	person tillhörande ett från nuvarande Pakistan härstammande folk som spritt sig till de flesta europeiska länder	zigenarnas namn på sig själva
	13	2006	same	medlem av renskötande folkgrupp i Skandinaviens fjälltrakter o. på Kolahalvön, lapp	person tillhörande ett från nuvarande Pakistan härstammande folk som spritt sig till de flesta europeiska länder	zigenarnas namn på sig själva
	14	2015	same - Använd hellre ordet <i>same</i>	medlem av en folkgrupp i Skandinaviens fjälltrakter och på Kolahalvön i nordvästligaste Ryssland - Använd hellre <i>same</i> än <i>lapp</i>	manlig medlem av ett folk som anses härstamma från norra Indien och som spritts bl a över Europa (och ofta utsatts för diskriminering)	Zigenare (nedsätt.) - Använd hellre <i>rom</i>

fel skulle ha drabbat alla grupperna samtidigt eller att en faktisk skillnad mellan dem skulle ha råkat utplånas. Jag bedömer därför att underlaget kan användas som grund för studium av när övergångarna skett och av eventuella skillnader mellan grupper av tidningar.

Rekommendationen i SAOL att använda orden *rom* och *same* hellre än *zigenare* och *lapp* kom i dess fjortonde upplaga, år 2015. Språken *romani chib*, *samiska* och ytterligare tre hade fått ställning som minoritetsspråk år 2000 och tio år senare blev det möjligt att skapa så kallade förvaltningskommuner där exempelvis *samer* skall ha rätt att använda sitt språk i kontakt med myndigheter.

Övergången från *zigenare* till *romsk* skedde kring och strax efter år 2000: andelen *romsk* sammantaget för alla tidningar låg på ca 5 % fram till 1998, ca 20 % år 1999, 50 – 70 % åren 2000 – 2003, 75 – 90 % åren 2004 – 2007 och därefter på ca 95 – 100 % (från år 2018 på så gott som 100 %).

Övergången skedde ungefär då *romani chib* fick ställning som minoritetsspråk men långt innan SAOL 14 utkom med rekommendation att använda ordet *rom*. Tidningarnas telegrambyrå (TT) har en mediaspråkgrupp som utarbetat och underhåller en samling skrivregler, och enligt TT:s hemsida följs dessa i stor utsträckning av svenska medier (IT). Bakom ändringar av dessa skrivregler ligger aktiva beslut, och det är rimligt att anta att *romernas* ställning stärkts och medvetenheten om diskrimineringen av dem ökat när deras språk fick högre status, och att detta var en utlösande faktor för TT:s ändring som i sin tur lett till över-

gången i tidningarna.

Övergången från *lappsk* till *samisk* skedde betydligt tidigare. Andelen *samisk* sammantaget för alla tidningar låg under 10 % t o m 1950-talet, på knappt 30 % under 60-talet varefter den under 70-talet steg till knappt 90 % och från 80-talet legat över 95 % (00- och 10-talet på så gott som 100 %).

Övergången påbörjades och var i stort sett genomförd före Språklagen och långt före SAOL 14. Det ligger nära till hands att i stället koppla övergången till avkoloniseringen under 1960-talet globalt och i spåren av den en insikt om den kolonisering som skett inom Sveriges gränser och ökad förståelse för ursprungsbe-folkningarnas rättigheter. Även Alta-konflikten, kring ett omstritt kraftverksbygge i Alta-Kautokeinoälvarna i Norge, under 1970- och 80-talen, satte fokus på de motstridiga intressena i Sápmi. Jag tolkar resultatet som att det var sådana yttre händelser som i detta fall utlöste övergången i TT:s skrivregler som sedan snabbt fortplantat sig i tidningsspråket och lett till ändringen på makronivå. Övergången har pågått under längre tid än för *zigenare/rom*, men ordet *lapp* kan ha varit mindre stigmatiserande än *zigenare*.

Övergången från *eskimå* till *inuit* började ganska sent och andelen *inuit* under de senaste fem åren är knappt 2/3-delar. I diagrammet nedan har alla årtionden delats på två 5-årsintervall men det är bara 2011-20 som *eskimå* och *inuit* räknats i de båda intervallen var för sig, dvs t ex är båda andelarna 1941-45 och 1946-50 värdet för 1941-50. Att *inuit* då har så hög andel (14 av totalt 27 belägg) beror många omnämmanden av en

balettföreställning där ordet förekom. Den höga andelen under perioden 1991-2000 beror bl a på rapporter från val där partiet Inuit Ataqatigiit deltog, men också på att ordet inuit förekommit som lösning i ett bokstavspussel i Svenska Dagbladet.

Övergångarna illustreras i diagrammen nedan, för romsk och samisk som sagt med uppdelning av tidningarna på de tre grupperna vänster – mitten – höger. Observera att det är olika tidsskalor.

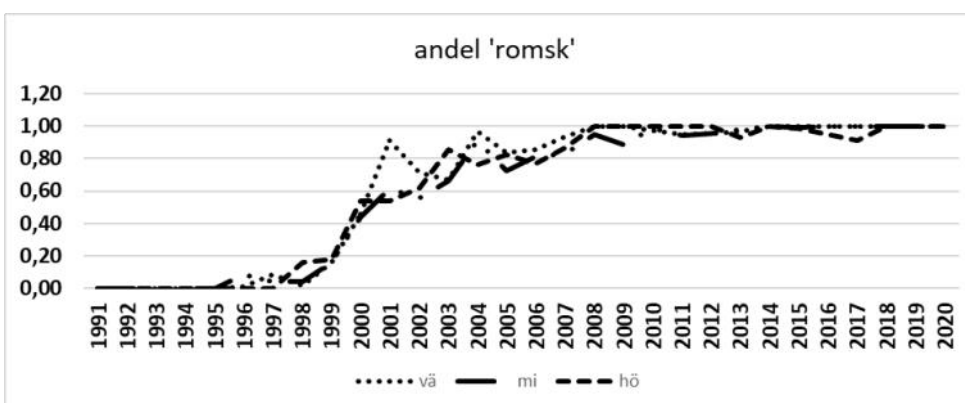
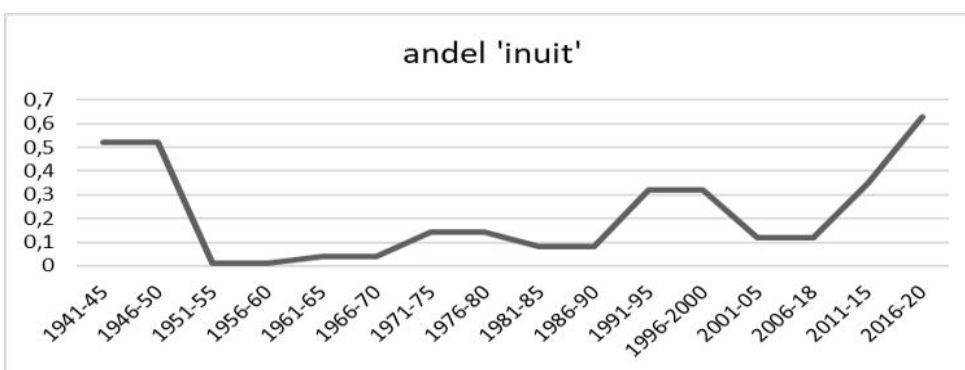
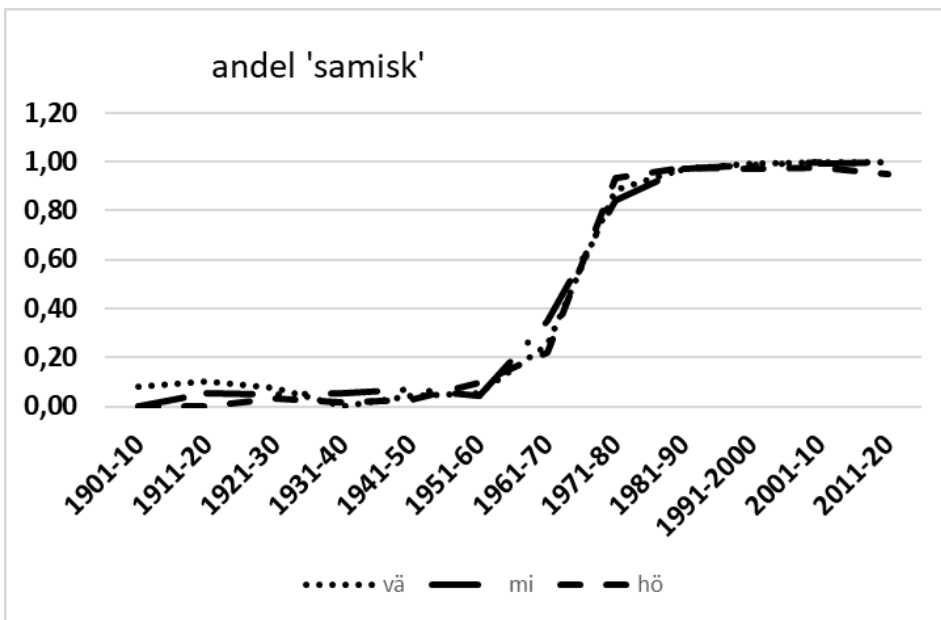
Det föreligger ingen nämnvärd skillnad mellan de tre grupperna tidningar i fråga om när övergångarna skedde.

För 'romsk' växer andelen i ungefär samma takt för alla grupperna. De små skillnader man kan se beror t ex på återkommande notiser om ett samiskt pro-

gram i radio som en del tidningar har med i sina programöversikter, vilket jag inte hänför till politisk inställning.

För 'samisk' skiljer tillväxten mellan grupperna av tidningar ännu mindre än vad de gjorde för 'romsk'.

De beteckningar som används i skrift finns sparade och kan lätt undersökas, till skillnad från de ord som används i tal. Som jag nämnde i första avsnittet kan en ändring slå igenom i skrivet och / eller talat språk. Min förmodan är att lapp och zigenare dröjt sig kvar längre i talet, åtminstone i vissa grupper. Jag minns ännu något radioprogram på 70- eller 80-talet som handlade just om beteckningarna 'lapp' och 'same' och några "personer på gatan" i någon ort i Norrbotten tillfrågades om de börjat säga same, och någon av de tillfrågade svarade närmast förvånat "vi säger väl lappjäväl som vi alltid sagt".

Per Kuhmunen leder den årliga renraiden vid Jokkmokks marknad.

Foto: CG Ström

S.k. fotoplank utanför Nuutoqaq / Nuuk Lokalmuseum, en målad kuliss där man kan fotografera sig.

Foto: Henrik Nilsson, 2020

Några randanmärkningar

Jag kommenterar här några detaljer som faller i ögonen när man ser på siffermaterialet bakom undersökningen. De har ingen nämnvärd inverkan på de beräknade andelarna.

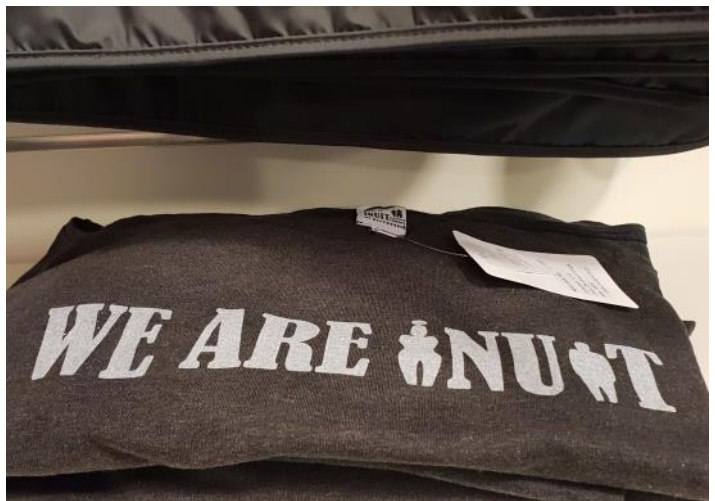
Antalet förekomster av 'samisk' är mycket högt i Aftonbladet och Expressen från år 2001. Ett starkt skäl är ett nyhetsprogram på samiska, Oddasat, som finns med i tidningarnas radioprogramöversikter.

Svenska Dagbladet har en förekomst av 'zigensk' 2016 (4 april). Ordet är satt inom citattecken ("zigensk rasinblandning").

Ordet 'lapsk' förekommer några gånger på 2010-talet. Huvudskälen är dels att det funnits med som lösning i ett bokstavspussel i Svenska Dagbladet flera gånger, dels att det år 2015 citeras i många artiklar om den under förra delen av 1900-talet verksamme rasbiologen Herman Lundborg som var gift med en kvinna av "finsk-lapsk härkomst".

Ordet 'zigensk' förekommer några gånger under senare delen av 2010-talet i Svenska Dagbladet, då som förklaring till ordet romsk som varit en lösning i det ovan nämnda bokstavspusslet.

Ordet 'romsk' är ganska frekvent från år 2013 i totalmaterialet. Tidningarna i mitt urval har de flesta år fram tills dess svarat för 95 – 100 % av totala antalet förekomster men andelen sjunker då till ca 15 – 25 %. Huvudskälet är romska festivaler de åren som uppmärksammats av många tidningar. Andra påverkande faktorer var ett fotbollslag Center Romsk som återkommer i resultattabeller och debatten kring ett av polisen i Skåne upprättat register över personer av

Bilden på tröjorna är från ett inhemskt klädmärke som har "We are Inuit" som slogan.

Foto: Henrik Nilsson, 2020

romsk härkomst. Dagens Nyheter uppmärksammade registret 2013 vilket ledde till en anmärkning från Justitiombudsmannen mot Polismyndigheten i Skåne 2015.

Den höga andelen för 'romsk' i vänsterpress 2001 beror på radioprogram om romsk litteratur och musik som nämns i Aftonbladets programöversikter.

Under perioden 1766 – 1940 är antalet *eskimå* 12 217, därav 10 222 under åren 1891-1910, och *inuit* 9 st, medan *eskimå* under varje årtionde därefter utom 2001-10 haft under 700 belägg. Den stora mängden runt år 1900 sammanfaller med upptäcktsfärderna i Arktis.

Erik Elvers

Ännu en gammal svensk fyr

I förra NOS, nr 1 / 2021 sida 11, hade jag en kort artikel om de äldsta fyrarna i (det nuvarande) Sverige, av vilka många från början varit danska. Kjell Linnér har hört av sig med en intressant upplysning (tack!): ytterligare en tidig fyr i Sverige var Köpu på Dagö strax norr om Ösel, alltså nu i Estland, som uppfördes som en öppen kolfyr (fyrfat eldade med ved) av Hansan 1527. Skälet var de många grund och skär som gjorde sjöfarten på den viktiga öst-västliga handelsleden förbi ön vansklig. Knappt 40 år senare, år 1563, erövrade Sverige Dagö från Tyska Orden varigenom Köpu blev den första svenska fyrplatsen och den kallas även "svenskfyr". Det gamla tyska och svenska namnet var Dagerort.

Det är den äldsta fyren i Östersjön, elektrifierades år 1940 och är den tredje äldsta i världen som alltjämt är i bruk. Den är byggd på Dagös högsta punkt (67 m ö h), fyrens höjd är 36 m över marken och fyrelden brinner därmed på 103 m ö h som är den högsta i Östersjön. Tornet har byggts på i minst en omgång. Fyrtornet kan besökas.

Underlag från Nordisk Familjebok, www.fyr.org och www.visitestonia.com.

Erik Elvers

Dalarnas medeltida timmerhus, och lite till...

Vi befinner oss i den vackra byn Övre Gärdsjö en mil nordöst om Rättvik. Det är tidigt i vårt lands skrivna historia. Vi vet egentligen ingenting annat än att det är sent på hösten år 1293. Inga namn på bönderna. De enda kända namn är de som anser sig bestämma, nere i Stockholm. Staden antas i alla fall vara grundad år 1252 av en "fridfull" man, eftersom han instiftade lagar om kvinnofrid, hemfrid, kyrkofrid och tingsfrid. Han hette Birger Jarl. Det är landskapslagarnas tid.

Hans son Magnus Ladulås däremot besegrade sin bror Valdemar i krig, men han dog i alla fall år 1290. Nu har Magnus son Birger makten, och "syskonkärleken" fortsätter i Håtunaleken 1306 och Nyköpings gästbud 1317. Men bönderna i Gärdsjö vet nog ingenting om det. Men de vet hur man överlever i sin värld. De var kunniga i jord- och skogsbruk, jakt, fiske, skinnberedning, smide och timring av de vanliga hustyperna. Om kunskap saknades, fanns nog någon kunnig granne till hjälp, särskilt vid uppförande av ett viktigt hus av hög kvalitet.

Bonden behöver en ny byggnad, och han får hjälp av trädvalet ute i den täta urskogen, 700 år innan de första kalhyggerna. I skogen fanns inte bara farliga rovdjur, utan även andra varelser, så man borde inte arbeta ensam. Om en ensam man ej kom hem igen, hade han kanske tagits av råndan, som skogsrätt kallas i Dalarna. Kvinnor och barn tilläts aldrig vara med, varken vid trädavverkningen eller på byggplatsen, som skydd mot oknytt av olika slag.

Ett par härbren från 1500-talet, som har degraderats från sina gårdar i Gärdsjö till utmarkslador, visar spår av onaturliga åtgärder. Det ena har en invändig skyddsbränning av stockar och det andra har två små fönster med kors inristade upptill på insidan för att hålla det okända och farliga ute. Det är vanligt att man hittar hårlockar och träflisor instuckna mellan stockarna på äldre hus.

Dendrokronologi

På 1970-talet lärde man sig dendrokronologi, en metod att årsringsdatera trä, i Skandinavien främst tall, gran och ek. I borrhävar från flera stockar i samma hus kan man nu avläsa vilket år, ibland t o m månad, som trädet fälldes. Alla träd av samma art i ett område utvecklar likartade jämföringsringsmönster, beroende på klimatet. Därmed kunde man börja inventera alla äldre, bevarade knuttimrade hus, vilka är överlägset fler i Dalarna än i andra landskap.

Åren 1990-1994 inventerade jag fornlämningar i södra Dalarna, och vid ett tillfälle var personalen på excursion runt till många platser, varav den nordligaste ligger

i Övre Gärdsjö, och här står ännu den äldsta timmerbyggnaden i den delen av Dalarna, från avverkningen år 1293 och bygget 1294. Det var så man arbetade, genom alla sekler. Den gamla byggnaden flyttades flera

Blännesladan från söder.

gångar och blev slutligen en lada under gården Blännes, följaktligen kallad Blännesladu på lokal dialekt.

I Gärdsjö-byarna och ute i omkringliggande, nu skogbeväxta områden finns ca 350 (!) lador i ett landskap som snart är helt borta. Det är tiden som drar fram. Området kallas Gärdsjö ladrike. De yngsta är brädlador från tidigt 1900-tal, 12 är från 1500-talet, en från 1431 med en särskild historia som jag berättar i ett senare sammanhang, och majoriteten är från 1600-talet och senare. Hembygdsforskaren Mats Peres och hans sambo Anna Perols (typiska dala-namn) i Övre Gärdsjö har i samarbete med länsstyrelsen och Rättviks kommun framställt en imponerande broschyr år 1996 med ett stort flygfoto som underlag, därtill med alla lador markerade, samt text på svenska, engelska och tyska, och foton med text om de äldsta husen.

Där framgår att de äldsta husen haft olika funktion på olika gårdar under olika århundraden. De flesta äldre byggnaderna är av mycket hög kvalitet, trots sina sista öden. Inga av dessa var alltså lador från början. Lador skulle snarare vara litet enklare och luftigare för att torka hö. En lada skulle alltså inte kunna bevaras från medeltid till nutid.

"Blännesladan" är dessutom ombyggd, då den norra delen av okänd längd och till okänd funktion saknas. Den anses ändå att ha varit ett härbre. Knut(skall)arna i norr är från långt senare tid, medan den södra delen och hörnen är ursprungliga och från 1293-1294. Ladorna från 1500-talet tycks ha varit främst härbren, stall och i tre fall eldhus. Ett välbyggt hus från 1560

med laxade (ej utskjutande) knutar kallas vapenhuset. Det har möjligen varit ett kapell?

Gärdsjö består av två byar, den något mer tätbebyggda Nedre Gärdsjö nere vid Gärdsjön, och övre Gärdsjö på åsen ett par km högre upp i öster. Sjön och byns storlek tyder på att den nedre byn är äldst. På åkermarken mellan byarna ligger ett antal delvis stora odlingsrösen, vilka möjligen döljer gravar över järnålders bönder, av samma typ som ett stort gravfält på Sollerön i Siljan, från huvudsakligen vikingatid.

Om man tittar på en karta över norra Dalarna ser man ett runt område, tre mil i diameter, begränsat av en väg, som följer Siljans ("Det lugna vattnet" på fornsvenska) norra strand, och vidare längs många sjöar och byar. Den äldsta och tätaste bebyggelsen finns där, i Ovan-Siljan: Mora, Färnäs, Rättvik, Gärdsjö samt Orsa. Anledningen tror jag är att jorden är kalkrik och bördig efter att en meteorit slog ner här för 360 (eller 377) miljoner år sedan. Området är känt som Siljansringen, där man med hittills dåligt resultat sökt gas sedan 1986. Däremot bröts det mycket kalk vilket Carl Linnæus berättar från sin resa genom Dalarna år 1734. Ett av de stora kalkbrotten nära Gärdsjö är nu konsertscenen Dalhalla. När Linné på prov slår sönder en sten känner han en stark doft av petroleum.

Vi träffar Linné senare längre norrut. Hans resebeskrivning börjar och slutar i Falun, enligt honom Sveriges näst största stad. Uppgiften kan nog stämma, på g a den enorma koppargruvan från tidig medeltid. Slutändan på resan i norr är Röros i Norge, via Österdalälven och Särna längs Västerdalälven.

Det fanns olika sätt att få timret vid avverkningen som man ville. Man använde /använder nästan alltid furu, tall. Gran förekom, men trots att den var rak var den rik på kvistar. Tallen har mycket och viktig rötbeständig kärnved med märg i mitten, vilken saknas i gran. Utanför kärnveden finns splintveden.

Timringen

Timringen av hus är ett hantverk som ställer stora krav. Det kan man inte läsa sig till, enligt samstämmig litteratur. Kunskap kräver mycket praktik. I stort sett används bara en bila, alltså en yxa med bred egg och kort skaft. Man måste vara försiktig, särskilt i äldre tider, då en olycka kunde bli livsfarlig. Ritningar förekom aldrig förr.

Man högg timret på hösten efter rejäl frost. Ofta skadade man först trädet genom att avbarka stammen. I Norge är det snarare en regel att döda trädet på rot. Syftet är alltid att torka virket, stående eller liggande. Det skadade trädet avger kåda mot röta. Genom torkning undvek man sprickor. Märkligt nog känner inte vår tids timmerhusinventerare till skadandet av träden, vilket dock nämns i ämnets instruktionsböcker.

Bygget av ett knuttimrat hus började sålunda på våren.

Stockarna placerades noggrant på varandra. Högst uppe i takvinkeln fanns en kraftig stock kallad mittås, vilken hade rund naturlig form för att tåla större tyngd än en formad stock. Takstockarna gav en hög belastning på väggstockarna. Eftersom stockarna är "levande" material formades dessa med tiden till täta väggar av trycket nedåt. Det tog många år. Därför kunde våra förfäder på medeltiden bygga hus som står kvar ännu.

Takbeläggningen var vanligen grästovv, helst i två lager, det nedre med gräset neråt och de två övre tvärtom. Torvmossa anses ännu mer överlägsen än modernare isoleringsmaterial. Yttertak av spån eller ved förekom. Under torven fanns flera, ända upp till 15 lager näver, för att avleda vatten. Ibland kunde ett torvtak hålla 50 – 100 år. Timrade hus, ofta med torvtak, var de vanligaste i städerna ända till mitten av 1800-talet, på landsbygden till ca 1900.

Timrade hus har förstås knutar (knutskallar) i hörnen, och det finns massor av olika typer, med olika namn, ofta typiska för olika tider och olika områden. Den äldsta (bevarade) kallas rännknut, som är mer eller mindre rund, från tidig medeltid (kanske ännu äldre), men lever kvar i enkla lador. Under sen medeltid till 1600-talet är knutarna mer eller mindre sexkantiga. Därefter har knutarna närmast form av stående rektangel ända fram till början av 1900-talet, då den tra-

Blånäsladans sydöstrabörn, rännknut, 1200-talskvalité.

ditionella knuttimringen upphörde. På 1800-talet blev det vanligt med sk laxknutar utan utskjutande skallar. Det finns även olika kattknutar. Knuttyper på norska timmerhus (lafteverk) avviker en del från svensk tradition.

De gamla husen har obehandlat och omålat timmer, med solbränd yta på sydväggen, annars silvergrå. Vid 1700-talets mitt började man rödfärga husen, men i fattiga bygder i norr först ca 1900.

Sverige har till större delen traditionellt haft månghus-system, alltså gårdar med en byggnad för varje funktion. Undantag finns i södra och västra Sverige, där man kunde ha större byggnader av andra material än trä. I Dalarna och Norrland kunde en fyrkantsgruppering likna en liten by. Timmerhusen begränsas givetvis av stockens längd, man skarvar inte gärna timmervägg.

Man skilde på varmhus, där människorna och djuren bodde och kallhus, gårdens övriga hus, samt slutligen lador i olika lägen. I främst Dalarna, Härjedalen och Jämtland hade, och har man ännu fäbodrar, närbelägna hemfäbodrar och avlägsna långfäbodrar. I Dalarna och Hälsingland finns medeltida belägg för fäbodrar, I Dalarna t o m medeltida hus bevarade.

Det tycks helt klarlagt att knuttimringskonsten kom till Norden under vikingatiden, och från öster, där man hade redan timmerhus. Våra förfäders resor på de ryska floderna förde hit traditionen. Från ca år 1000 finns arkeologiska belägg här. På det välbevarade vikingaskeppet från Gokstad i Norge från 900-talet fanns ett litet knuttimrat rum. Skeppet hittades år 1880.

På vikingatid och tidigare hade man sk långhus av både sten, torv och bärande träkonstruktioner, med flera rökhål i taket, ofta bebodda av flera hushåll. Långhusen levde kvar under medeltiden i Islands och Grönlands nordiska kultur.

Årsringsdateringen hade år 1991 fått fram 185 stående timmerbyggnader äldre än år 1600 i mellersta Sverige, varav 112 i Dalarna, 41 i Jämtland, 11 i Uppland, 8 i Härjedalen, 7 i Hälsingland, 3 i Ångermanland, 2 i Gästrikland och en i Medelpad. Naturligtvis är antal och områden beroende av arbetsinsats. Detta fick jag nyligen ett oväntat exempel på från Dalarnas museum. Man har börjat hitta några ålderdomliga timmerhus ända nere i nordöstra Småland. Jag hade tidigare lärt mig att Sveriges mest kända bebyggelseetnolog Sigurd Erixon, professor på Nordiska museet i mitten av 1900-talet, hävdade att den sk dubbelkattsknuten skapades i Mälardalen på 1200-talet. Den spreds både norrut och söderut ända ner till mellersta Götaland. Det är väl så det ligger till.

Småland var fattigt långt före Mobergs utvandrare. Man byggde därför träkyrkor i stället för kyrkor av sten, fler än i andra landskap. En brändes nyligen ner av pyromaner, men 6 finns ännu kvar. En av dessa är

den äldsta träbyggnaden som är känd i landet. Det är Granhults kyrka, byggd i liggtimmer år 1217.

Jan Raihle, antikvarie i Dalarna, skrev år 2005 en artikel om hur långt inventeringen och dateringen hade kommit i enbart Dalarna. Artikeln bygger främst på Klas-Håkan Landströms inventering av timmerhus som inleddes på 1980-talet, och på Thomas Bartholins årsringsanalyser av borrhärdar. Arbetet fortsätter i okänd omfattning. Långt före dendrologin fanns många forskare i ämnet, bl a från Nordiska museet.

Raihle har publicerat alla anno 2004 kända husen i en lista, delvis med foton, hus för hus, kronologiskt från år 1285 till 1600, alla hustyper, alla orter. Två viktiga hus finns inte med på listan. Ett litet eldhus på Zorns gammalgård hade man inte kunnat datera, men man

Zorns gammalgård, eldhus från 1237, Sveriges äldsta allmogebyggnad i timmer.

bedömde att det kunde vara ända från 1200-talet. Man kände till Anders Zorns ”magiska” förmåga att finna viktiga hus, och före mitt senaste besök år 2019 hade man äntligen lyckats datera det. Det är från 1237, betydligt äldre än det dittills äldsta huset, Älvdalens praktfulla kyrkhärbre från 1285.

Det andra huset som saknas på listan, är med på Peres lista i Gärdsjö. Det är den enda ”ladan” från 1400-talet, från år 1431. Dess spännande och kusliga betydelse är som följer.

Pestens följder

Långseglingarna till fjärran östern från Europa började i slutet av 1400-talet, runt Sydafrika. Handeln över land längs Sidenvägen fanns långt innan. En karavan med handelsmän från Kina eller Indien kom till Medelhavet redan 1347, och de nådde hamnarna i Sydeuropa senast 1349. De hade en ovälkommen gäst med sig. Den värsta pandemin i Europa var ett faktum, och ca 25 miljoner européer dog, tror man. Pesten kallades hos oss digerdöden (”digher”, stor, på fornsvenska), även kallad ”svarta döden”.

1349 nådde den Sverige. Främst drabbades Värmland, Västergötland och Uppland, av okänd anledning. Men Dalarna drabbades också hårt; 1350 var värst och man

tror att 30 – 50% av befolkningen dog. Enligt uppgifter försvann farsoten ej helt förrän 1353.

Ett kusligt bevis på omfattningen framträder vid dateringen av Dalarnas timmerhus. Zorngårdens eldhus är tidsmässigt ensamt i tiden år 1237. Sedan, plötsligt, finns det 35 hus daterade mellan 1285 och 1350 (1345) Därefter, åren 1350 (1352) – 1366 sker en eftersläpning med ytterligare 6 nya hus. Sedan är det tvärstopp i byggnationen i 65 år!

Det första nya huset i Dalarna är det bortglömda huset i Gärdsjö från 1431. Först 1448 byggs två hus till,

Ladan i Gärdsjö från 1431. Det första huset efter digerdöden.

båda i Älvdalen, dels ”lilla kyrkhärbret” bredvid härbretet från 1285, och ”Hedningladan” i Ribbåsens fåbod, en mil från byn. Alltså fanns det inga behov av nya bostads- eller andra hus på ca 100 år. Tack vare byggnadsinventeringen kan vi nu se konsekvensen av diger-

döden. Efter 1448 dröjer det ändå till 1464 innan nya husbyggen blir vanliga igen.

Jag har delat upp medeltiden i två delar, den äldre till katastrofen 1350, den yngre till 1520, då Gustav Eriksson flydde runt i Dalarna. Han blev riksföreståndare 1521 och förste kung av Vasaätten 1523. Den unge adelsmannen var lyckligtvis inte närvarande när hans fader och ca 100 andra godtyckligt avlivades på Stortorget i Stockholms blodbad 1520.

Efter de 35 tidigmedeltida husen dateras 52 hus till fram till medeltidens slut 1520. Alltså är (ca) 87 hus vetenskapligt daterade till medeltid i Dalarna (2004), och dessutom har 55 daterats från 1520 till 1600, vilket blir 142 totalt. År 1991 var det 112, år 2004 alltså 30 fler. Dessutom är ytterligare 58 hus borrhade men ännu ej analyserade 2004. Dessa är bedömda att vara äldre än år 1600. Fram till år 1600 skedde inga större ändringar efter 1520, men sedan gjordes en del förändringar.

Sveriges enda konkurrent när det gäller knuttimringskonstens märkligaste medeltidshus är Norge, som (1996) har ca 400 trähus äldre än reformationen där år 1536. Men bara ca 219 är knuttimrade (kallat lafteverk), då 181 är träkyrkor, var av 30 är stavkyrkor. Den äldsta är Urnes i Sognefjorden, från tidigt 1100-tal. Den äldsta stavkyrkan som bevarats är Greensted i England från 1013, som jag besökte 1976.

Text och foto: Kjell Linnér

Fortsättning följer i nästa NOS

Böcker

Fredrik Charpentier-Ljungqvist:

Corona. Ett historiskt perspektiv på vår tids pandemi.

Dialogos, 160 sidor, Bokus-pris 209 kr.

I FNSiN känner vi Fredrik Charpentier-Ljungqvist (FCL) som föredragshållare. Han har gästat oss med föredrag dels om nordborna på Grönland, dels om klimatet och mänskligheten. Han är docent i historia och naturgeografi. Som klimathistoriker gav han för några år sedan ut ett storverk om klimatet och människan under efteristiden.

Hans senaste bok är en analys av den farsot som världen just nu präglas av. Det är förvisso ett högst känsligt ämne, och ännu vet vi inte vart det bär hän. Som historiker kan FCL jämföra med andra farsoter som digerdöden, kolera och spanska sjukan men också de

senare årtiondenas gissel – såsom asiaten, Hongkonginfluensan, sars och mers, och mot den bakgrunden diskuterar han hur pass allvarlig covid-19 egentligen är. Det är ett nyttigt bidrag i den förvirring som just nu råder om den pågående farsotens omfattning och farlighet. Sjukdomsförekomsten påverkas av yrkes- och socialstruktur, folktäthet, arbetsliv, åldersstruktur, klimat och årstidsväxlingar.

Själva ordet pandemi har i det allmänna språkbruket blivit uttryck för något katastrofalt. Egentligen betyder det en sjukdom som är spridd över hela eller en mycket stor del av världen. Ordet säger i sig själv ingenting om hur farlig sjukdomen är.

Den epidemiologiska termen flockimmunitet har blivit ett mycket kontroversiellt och missförstått ord. I själva verket är det vad epidemier ofta leder till, på naturlig väg, genom vaccinering eller en kombination. Den

snabba spridningen ebbat ut, även om sjukdomen inte helt försvinner.

Varje dödsfall innebär en sorg, en saknad, kanske ett svårt lidande. Man får aldrig glömma dessa enskilda mänskliga tragedier, men talar man om statistik, som epidemiologer, politiker och medier självklart gör, då behöver man vara konsekvent. Vad FCL gör är att sakligt jämföra med tidigare, mer eller mindre väl dokumenterade, farsoter. Han visar att sifferuppgifter såsom reproduktionskvot (R-tal) och dödlighet är mycket osäkra, eftersom det finns ett mörkertal av asymtomatiska personer som fått smittan utan att insjukna. I takt med att detta antal smittade men asymtomatiska stiger och klarnar så sjunker dödligheten, rent statistiskt sett. Vad jag saknar i denna uppenbart väl underbyggda bok är, förvånansvärt nog, en lista över referenser.

Boken skrevs i oktober och kom ut i november. Under den ganska korta tid som har gått sedan dess har farso-

ten fortsatt att skörda offer och att överbelasta sjukvården, men efter hand klarnar också bilden av hur pass utbredd och farlig den egentligen är, räknat i rena antal och andelar, medan även vaccineringen har kommit igång. Utan att bortse från de offer och det lidande som sjukdomen faktiskt kräver är detta ett välbehövligt inslag som lugnt, sakligt och lättläst reder ut begreppen. Underrubriken ("historiskt perspektiv") kan leda tankarna fel. Det historiska perspektivet finns där onekligen som välbehövlig jämförelse, men detta är en i högsta grad aktuell bok som ska läsas NU!

Så småningom kommer även denna farsot och de åtgärder den föranlett att utvärderas. Det skulle inte förvåna mig, om FCL så småningom kommer att kunna säga "Vad var det jag sa?".

Anders Scharström

Till FNSiN:s fältproviantens minne

Lagret av fältproviant, som FNSiN erbjudit under många år, är nu slutsålt, och det kan vara på sin plats med några ord om den delen av föreningens verksamhet.

Under föreningens första årtionden var det många medlemmar som gav sig ut på äventyrliga expeditioner, i de svenska fjällen, på Spetsbergen, på Grönland... Föreningen inköpte då frystorkad fältproviant m m från Försvarets Materielverk, FMV, och sålde till medlemmarna. FMV förnyade nämligen sina förråd då och då och sålde de gamla lagren. I tex NOS nr 1 1989 finns en liten notis där det erbjuds frystorkat (olika rätter) för 20 kr, konserver (ett par alternativ) 12 kr, frukt-soppor (flera smaker), chokladkaka och leverpastej alla 5 kr. De här hade vi köpt året innan och fått levererade till den källarlokal på Upplandsgatan vi då hyrde. Vi fick dock ingen prisuppgift eller faktura och styrelsen diskuterade hur vi skulle göra, lämna till medlemmarna och ta betalt när vi visste vad det exakta priset var eller ta direkt betalt vad priset rimligen ungefär borde vara. Jag var vid den tiden kassör och förordade det senare då det skulle kunna vara en del hantering att i efterhand kräva in betalning, och så gjorde vi och fick in en hel del pengar som avsevärt förbättrade det ansträngda likvida läget. Tiden gick, och det syntes fortfarande inte till någon faktura. Vår sekreterare, hedersmannen PeO Sundqvist, ringde då till FMV, sade vad ärendet gällde och blev kopplad till någon fanjunkare. Följande samtal hade utspunnit sig:

PeO: Ja, det är så att vi har fått proviant från FMV men ingen faktura, så vi har inte kunnat betala.

Fj: Ja, men att sitta ute i skogen och fiska, det är i alla fall livet.

PeO (något häpen): Ja, men nu är det så att vi har fått proviant från FMV men ingen faktura och skulle vilja betala för den.

Fj: Ja, men att sitta ute i skogen och fiska, det är i alla fall livet.

Så hade samtalet förlöpt en stund i största vänlighet, även om det egentligen var två samtal utan någon direkt koppling till varandra som fördes, och så småningom avslutades det, alltjämt i god anda.

FNSiN kunde som juridisk person krävas på betalning i 10 år, så vi reserverade 25 tkr som vi bedömde var en rimlig uppskattning av kommande krav, i boksluten tills den tiden löpt ut. Någon faktura kom aldrig.

Något därefter var det dags för en ny beställning, och det var då jag som ringde till FMV om den. Jag blev inte kopplad till någon fiskeälskande fanjunkare utan till en yngre dam och framförde vår önskan. Damen svarade då "det går tyvärr inte, vi har slutat sälja proviant för det lönade sig inte". Jag lyckades behärska mig och inte påpeka vad det kunde bero på.

Sedan köpte vi från Blå Band, som hade bättre ordning på faktureringen. Och nu är som sagt de sista påsarna sålda, ett kapitel i FNSiN:s historia som är avslutat.

Erik Elvers

Hur gick det?

Skräpplockning i Ekoparken. Här är laget som gjorde det.

Foto: Jenny Rosen (t.b.)

Ett lätt regn strilade, mycket av de senaste veckornas rikliga snö hade smält bort, men åtskilligt låg kvar, så vägarna var blöta, smutsiga och ibland även hala.

Skräpplockningen (som vi aviserat i medlemsbrev) blev genomförd, och det blev en ovanlig upplevelse. Att plocka skräp är förstås inte märkvärdigt, men att göra det under en delvis guidad tur, att göra det i rådande väder och väglag, samt medan februariskymningen föll – det var annorlunda.

Antalet deltagare var pga. Farsoten begränsat till åtta, men efter några återbud blev vi endast fyra. - två medlemmar i Stockholms guideförening, undertecknad från FNSiN samt initiativtagaren Jenny Rosen från Djurgårdens Ekolyx*.

Plockningen började vid Djurgårdsbrunn och följde kanalen bort till Hundudden. Vi samlades framför Stora kägelbanan, som 1995 – 2013 hyste Judiska teatern, men som nyligen har fått vara centrum för inspelning av de bisarra upptågen i tv-programmet ”Bäst i test”. Huset tillkom på 1880-talet, först som kägelbana, och var senare tillhåll för kulturpersonligheter som Albert Engström, Car Larsson och Anders Zorn. Alldeles intill ligger Apotekshuset som byggdes på 1740-talet, då platsen utvecklades till ett hälsocentrum.

Jenny Rosen delade ut redskap att plocka med och ett par rejäla sopsäckar. Så berättade hon kunnigt om ställets historia, alltmedan en vaksam katt följde våra förehavanden från ett fönster i Apotekshuset.

Vi började vid Djurgårdsbrunn som på 1600-talet kom i ropet som hälsokälla på initiativ av Urban Hjärne. Jenny gav oss en historisk bakgrund om hälsobrunnar som även kom in på vetenskapshistoria och folktro.

Medan vi gick längs kanalen berättade hon om husen och de stora personligheter som hållit till där - Carl XIV Johan; Gustav Fröding och hans sköterska Signe Trotzig som bodde vid vägen; August Blanche, vars hund blev den första att begravas på djurkyrkogården.

Samtalet blev livligt medan vi gick och plockade – kommentarer om nedskräpning blandades med historia, natur och minnen av möten med björnar och med tamare djur.

I fågellivet noterade vi bland annat ett storskarvspår och ett par unga sångsvanar på kanalens vatten.

Mycket skräp var säkert alltjämt gömt i snö, men vi fick ändå ihop en hel del, stort och smått, lätt och tungt. Efter två timmar, då det verkligen började mörkna var vi framme vid djurkyrkogården. Där fick vi var sin lykta och strosade sedan omkring, mediterande, i bortåt en halvtimme. Jag blev överraskad av att ljus brann vid många av djurgravarna. Det är rörande att alla dessa hundar, katter och andra djur lever i någons minnen och känslor. Stämningen var trolsk.

Det kommer att ordnas ytterligare skräpplockningar i Ekoparken under våren och sommaren. Vi ska försöka informera om dessa. Förhoppningsvis har då restriktionerna lättats, så att fler kan få vara med om att göra nytta medan man har det trevligt i det gröna.

Anders Scharström

* Djurgårdens Ekolyx, som tillhör Förbundet för Ekoparken, ordnar natur- och kulturupplevelser i enlighet med ekologisk hållbarhet: <https://www.djurgardensekolyx.com/>

Flyttat? Bytt e-postadress?

Ifall du flyttar eller byter e-postadress vill du väl inte tappa kontakten med FNSiN! Tänk på att meddela oss dina nya kontaktuppgifter. Skicka dem till Eva Bolander, vår kassör som sköter medlemsregistret. eva.bolander@telia.com; 076-8452085.

Program

UPPSALA

Söndag 2 maj kl 10.28

Förra året tänkte jag mig en vandring till Upsala Högar för att se på backsipporna och besöka museet där. Coronan slog dock till så att museet stängdes, och backsipporna kom opåräknat tidigt i fjol, så det blev i stället en vandring till Kungsängen med dess kungsängsliljor och vidare till Ultuna (varmt tack till Barbro Ulén för det!).

Vi gör ett nytt försök med sippor och museum i år! Samling utanför Upsala C kl 10.28 (SJ-tåg från Sth C anländer 10.25). Sedan vi stärkt oss på Ofvandals berömda konditori vandring till G Upsala (ca 5 km) och sannolikt även tillbaka.

Föranmälan till Erik Elvers e-mäle
e.elvers@bredband.net eller sms 0738-526399 senast torsdag 29 april.

Utflykten ställs in om det är färre än 3 anmälda och / eller coronaläget så motiverar.

VÅR KVÄLLSVANDRING VID NORRA BRUNNSVIKEN

Fredag 7 maj kl 18.30

Kvällsvandring från Bergshamra Torg till en nyanlagd våtmark, sedan längs Brunnsvikens norra strand, upp på Ulriksdalsåsen och ner till Slottsparken.

Vi hoppas på blommande backsippor, och i bästa fall (men osäkert) kattuggla. Oavsett av vad vi ser brukar promenaden, drygt 5 km, vara vacker. Ingen speciell matrast, men tag gärna med något att mumsa på medan vi går. Skodon för gångvägar och skogsstigar.

Samling utanför tunnelbaneuppgången Bergshamra Torg (norra utgången stn Bergshamra, på Mörbylinjen) kl 18.30.

Föranmälan senast onsdag 5 maj Erik Elvers, e-mäle e.elvers@bredband.net eller tfn 0738-526399.

VÅR VANDRING I BERGIANSKA TRÄDGÅRDEN

Tisdagen den 11 maj klockan 11

Vi samlas, som vid tidigare vandringar, utanför koloniområdet Lilla Frescati, T-banestation Universitetet. Innan vi går vidare mot Bergianska Trädgården iakttar vi om den gamla eken i koloniområdet fortfarande är i god kondition. Vi går över Roslagsbanan och kommer snart in i Bergianska Trädgårdens våtmarker. Vad

blommar i våtmarken i slutet av maj?

Vi skall inte endast njuta av blommorna på marken utan också av blommorna på träd och buskar.

Vandringen tar cirka två timmar. Tag med sittunderlag och matsäck, som intas norr om institutionsbyggnaden och med utsikt över Brunnsviken.

Ingen föranmälan, men undrar du över något kontakta Eva Innings tel 070 4916714

KORTVANDRING CALLES KLIMP

Thorsdag 20 maj kl 10.00

Vi gick denna vandring i höstas, men alla intresserade kunde inte vara med den dagen så den upprepas, förhoppningsvis med litet vårflora.

Samling utanför spärrarna T-banestation Danderyds Sjukhus, södra utgången (mot bussterminalen).

Vi går ner mot Edsviken och sedan utmed den på en stig / gångväg. Lunchrast i närheten av Danderyds Sjukhus. Ca 5 km i lugn takt.

Föranmälan till Erik Elvers, e-mäle
e.elvers@bredband.net eller sms 0738-526399 senast tisdag 18 maj. Vandringen ställs in om det är färre än 3 anmälda och / eller coronaläget försämrats (med tanke på buss- och t-baneresor).

KONSTEN I SÖDERORT—BREDÄNG

Lördag 22 maj kl 10.25

Vi hade för 6-7 år sedan ett par vandringar där vi såg på utomhuskonsten i dels Farsta Strand, dels Årsta. Nu är det dags med ännu en sådan vandring, denna gång i Bredäng där det finns drygt 20 konstverk.

Samling vid spärrarna T-stn Bredäng (utgång i bakändan av tåget om man kommer från Sthlm, dvs östra ändan). T-tåg linje 13 från T-Centralen 10.04 anländer 10.23.

Sträcka omkring 5 km. Vi hoppas att det kända Konditori Lyran ovanför Mälaren är öppet, annars lunchrast ute eller vid ruffigt väder annat café, vad som gäller meddelas i förväg dem som anmält sig.

Föranmälan till Erik Elvers e-mäle
e.elvers@bredband.net eller sms 0738-526399 senast onsdag 19 maj.

Denna vandring skulle ha gjorts i höstas men ställdes in p g a coronaläget, även nu ställs den in om det är färre än 3 anmälda och / eller coronaläget försämrats (med tanke på buss- och t-baneresor).

VANDRING UTMED SVINDERS- VIKEN

Thorsdag 3 juni kl 10.00

Vid vandringen på bl a Kvarnholmen i början av hösten såg vi att det går en vandringsväg utmed Svindersviken som vi provar.

SL pendelbåt 80 Nybroplan – Nacka Strand, avfärd kl 10.00 och framme 10.37. Promenad till Svindersviken och utmed den västerut.

Förhoppningsvis kan det bli ett cafébesök utmed vägen, annars matsäckslunch, innan vi kommer fram till Alphyddan / Sickla / Hammarby Sjöstad.

Båttiden den som gäller nu, ingen tidtabell ges f n för juni på SL:s hemsida. Exakt tid och lunchlösning meddelas dem som anmält sig.

Föranmälan till Erik Elvers e-mäle
e.elvers@bredband.net eller sms 0738-526399 senast måndag 31 maj. Utflykten ställs in om det är färre än 3 anmälda och / eller coronaläget försämrats (med tanke på båtresor &c).

VÅRMÖTE

Tisdag den 8 juni.

Medlemmarna i Föreningen Natur och Samhälle i Norden kallas härmed till ordinarie medlemsmöte.

Vi återkommer om klockslag och plats

Dagordning

1. Val av mötesordförande, sekreterare och två justerare.
2. Fastställande av röstlängd.
3. Mötets behöriga utlysande.
4. Fastställande av dagordningen.
5. Protokoll från höstmötet.
6. Verksamhetsberättelse för 2020.
7. Resultat för 2020.
8. Revisionsberättelse
9. Fastställande av balansräkning för 2020.
10. Fråga om ansvarsfrihet för 2020 styrelse.
11. Motioner (skall vara styrelsen tillhanda senast en månad före vårmötet)

12. Fyllnadsval till funktionärsposter.

13. Information om samarbete med andra föreningar.

14. ”Godkännande av styrelsens hantering av Vår- och Höstmöten 2020”.

15. Övriga frågor

Kaffe/thé och smörgås serveras.

Välkomna!

Styrelsen

TRÄDVANDRING I HASSELSKOGEN I UPPLANDS VÄSBY

Lördagen den 12 juni klockan 10.30

Vi möter upp på Stockholms Central vid pendeltågslinjen med slutstation Märsta. Där ses vi klockan 10.30 och tar tåget till Upplands Väsby. Från stationen går vi norrut utefter den lilla ån och kommer så småningom till arboretet Hasselskogen. Där finns alla Sveriges vanligaste träd, men även de mer ovanliga som brakved och jolster. Alla trädslagen har en skylt, som illustrerats av den kände florailustratören BO MOSSBERG.

Stora Väsby slott ligger inom synhåll. Är vi hågade tar vi en titt på slottet innan vi äter vår medhavda matsäck.

Ingen föränmälan. Är något oklart kontakta Eva Innings telefon 070 4916714

TILL HÖSTEN

En medlem har föreslagit besök i Vanadislunden i Stockholm med dess borgliknande vattenreservoar. Vi tackar för förslaget och siktar på det under hösten. Själva reservoaren är skyddsobjekt och får ej besökas, men vi kan beundra den iögonfallande byggnaden och sedan fortsätta till en annan höjd i nejden, nämligen Observatoriekullen.

Har du själv någon plats du skulle vilja besöka och kanske få litet ”kött på benen” om? Drag dig inte för att tipsa programsamordnaren **Lars-Olov Wallin** (se sidan 2) – alla idéer är välkomna!

Avsändare: Föreningen Natur och Samhälle i Norden
c/o Erik Elvers Illerstigen 28, 170 71 SOLNA

RESPLANER

På grund av den välbekanta smittriskan pausades de väl utvecklade planerna på föreningsresor. Planeringen återupptas så snart omständigheterna medger det.

ESTLANDSCYKLING i sommar?

Den cykling en vecka i Estland, Tallinn – Tartu – Finska viken – Tallinn, som planerats till sommaren 2020 fick av naturliga skäl skjutas upp, men planerna finns kvar. I förra NOS hoppades jag på en tur i juni i år, det känns nu litet vanskligt – jag såg ju ogärna t ex att vi inte bleve insläppta i Estland vid ankomsten – men siktar nu på sensommaren.

Dagsetapper oftast ca 60 km, någon dag uppemot 90 km om vi inte hittar andra boenden än dem vi bokade förra året. Några av dem som var anmälda förra året har upprepat anmälan, en av dem deltar per bil och kan ta passagerare.

Intresserade höre av sig till Erik Elvers e-mäle e.elvers@bredband.net eller sms 0738-526399.

NYLAND

Innan viruset slog till på allvar diskuterade en grupp medlemmar planer för en resa till Nyland – tid, längd och platser att besöka. Vi kom då fram till att lämplig tid skulle vara i början av augusti, att fyra dagar plus ett par nätter ombord på båten till och från Åbo skulle kunna vara lämplig längd. Ca tio personer anmälde intresse. På grund av alla smittrisker och restriktioner lades planerna på is.

Det går inte att säga när resan kan bli av, men intresset lever, och förr eller senare ska väl planeringen återupptas.

Ifall du är intresserad kan du vända dig till Camilla Berg för att bli informerad:
camillaberg8888@gmail.com

ISLANDSRESA

Förra året påbörjades planer på en resa till Island. Vi har inte gett upp tankarna på resan. Men när resan och anmälan till resan ska kunna ske får vi återkomma till.

Hör gärna av dig till Lars-Olov Wallin wallin.larsolov@gmail.com ; 070171 48 29 om du är intresserad.

SØNDERJYLLAND?

I NOS nummer 4/2020 var södra Jylland något av tema. Kanske skulle vi kunna göra en föreningsresa till de trakterna, någon gång när det väl blir möjligt.

Tycker du att det är en intressant idé må du gärna höra av dig till Anders Schærström anders.schaerstrom@telia.com; 070 693 91 28

GOTSKA SANDÖN

För första gången på mycket länge blev det ingen föreningsresa till Gotska Sandön under 2020 – det gick ju överhuvudtaget inga organiserade resor dit under det märkliga året. Och att sitta inne i en båt med andra personer drygt 3 timmar hade förstås varit oklokt och att insjukna på Ön riskabelt, så tråkigt men förståeligt att trafiken låg nere.

Vi undrar ju hur det ser ut där nu och hur mycket de fina vandringslederna växt igen. Hur det blir med resor till sommaren vet vi ännu inte, men vi hoppas att vi får återse ön då.

Vill du också göra det – eller se den för första gången – så kan du höra av dig till oss:

anders.schaerstrom@telia.com eller e.elvers@bredband.net.

Vi hoppas ha mera uppgifter när nästa program ställs samman.

Och naturligtvis informerar vi också i medlemsbrev per e-post så snart förutsättningar förändras.